

Li Bon Diu si âme !

JOSÉE SPINOSA-MATHOT

Josée Mathot, pus cnoxhowe come Josée Spinosa-Mathot, a skepyî a Rinse [Reims] li deus d' mâss 1921, et mori a Flipveye li 22 d' mâss 2005.

C' esteut ene sicrijheuse e walon. Ele l' aveut-st aprin di ses parints, onk di Djamagne et l' ôte di Sâtou, mins k' avént ebagué el France.

Ele sicrija purade des arimeas, mins eto des prôzes a môde di biyets d' oumeur, la k' ele pretchive tofer li djoye eyet li bouneur simpe. Ele a eto brâmint scrît po ls efants, des racontroûles do vî tins, et des tecses a disclamer âs bates di recitâcion.

Elle a moussî âs Relîs Namurwès et a stî eplaideye toplin dins les Cayés Walons. On voeyeut cobén di ses scrijhaedjes eto dins l' Bourdon. Elle esteut ossu del SLLW (dispu 1982). Mins ele dinéve ses tecses a-z eplaidî a tertos, sins esse aloyeye a ene tchapele. Elle a insi parexhou dins l' Calindrî walon del Rantoele.

Elle a yeu l' oneur d' esse eplaideye deus côps dins li ptite coleccion del SLLW (e 1982 et 1992). C' est l' seul sicrijheu k' end a adiercî on sfwait.

Ele rascoda li Pris del Veye di Lidje diviè 1973, avou "*Al taeye âs Fraijhes*". Elle a stî rprinje dins l' antolodjeye "*Fleurs Dialectâles*" (1975) et dins "*Scire*" (1992).

Les eplaidaedjes dal Djozêye.

Ramexhnêyes d' arimeas.
Fouwêyes (Feuwêyes), 1969, k a rçû li Prix des Critiques.

Al taeye âs fraijhes (a l' tâye aus frêjes), k a rascodou l' Pris del Veye di Lidje, li Prix des écrivains de Wallonie et li Prix du Lions Club de Charleroi.

El bos k on fwait les violes (Èl bos qu on fait lès violes).

Schorsêye di tecses po ls efants (eplaidis sins date).

Tchik-tchak purnalis (Tchic-tchac pèrnêlî).

Beguinetes et Djolibwès (Bèguinète èt jolibwès).

Racontroûles. Contes (1992).

Sacwantès frâzes dal Djozêye !

"Dji n' serè djamây del soce des brâvès djins.

Èm cour n' a pont d' caraco pol dimegne.

Dj' a toti stî ene galvâdeuse di tins, ki djowe al viole et ki n' rimplixh nén s' gregne."

Si fwaire-pârt est adrovou pa ene frâze e walon :

"Rapâjheye do tins, roviye des djins

Avou l' tere ki tofer ès racmince

Dji ravicrè dins totes les sminces."

(*Wikipedia, avou l' aidance da Bernard Louis ki nos a emilé l' fwaire-pârt*)

Resserants gaz et Reshandixhaedje

PUS TCHÔD ?...

Awè, a çou k' on dit, toti seur !... On pô pus tchôd ? Brâmint pus tchôd ? Ki sai dj' dai, mi !...

Âresse, n a-t i ene sakî po l' dire ? Tot çou k' est seur c' est ki, so pô d' tins, nosse tere si va restchâfer.

Ki di dj' ? Paretreut k' elle a dedja-st ataké a fé monter s' termomete, mins k' nos nel rissintans nén co...

Paretreut ki c' est câze di totes les mâssîstés ki s' enûlèt d' on pô totavâ... Paretreut k' nos dvris loukî a n' pus leyî foumer nos oujhenes, nos vweteures et tot çou k' evoye del pufkene e l' air, si nos n' volans nén k' nosse viye Bole atrape les fives et totes les maladeyes ki vont-st avou...

I s' pôreut co Bén minme ki nos ârens, cial el Walonreye, li tins del Coisse d' Azur !

Cwè?... Kimint?... Ki Lidje divénreut "Monaco-so-Mouze", Nameur, "Nice-so-Sambe-et-Mouze", et Tchâlerwè, "Cane-so-Sambe" ?

Way, valet, fré, kéne clapante idêye ! Vola ene sacwè k' m' ahâyreut, paret, mi !

Awè, dji sai Bén : vos m' alez dire k' on n' doet nén rire avou çoula paski ci n' est rén d' djoyeus. N' âyoz nole sogne, dji n' reye nin: dji n' fai cial ki do sondjî !

Awè, dji sondje... Dji sondje ki totafwait toûnreut ôtmint, ki tot sereut diferin.

Si m' shonne-t i ki nos pôrens wangnî et piede tot a ene feye. Nos n' âréns motoit pus tant des brouheurs et des crouweurs mins tot n' sereut nén portant pus bea po l' caze...

S' ele n' âreut nén des spenes, li pus bele des fleurs ni s' lomreut nén "rôze", edon !...

"Monaco-so-Mouze" !... Les femes n' ârént pus froed leus pîs et leus betchetes mins s' n' ârént ele pus l' tchance di s' poleur fé "rmete a pont" d' leu bouname...

Mi vijhén semreut ses bassetes e moes d' fevrî mins s' divreut i raiwî s' djârdén shijh moes en erote po nén aveur des tot souwés poreas...

Nos fréns des spâgnes rapoirt à tchâfaedje, e l' ivier, et nos alouwréns nos çanses po nos rafrister, tot l' esté...

Dj' etin cial si rafiylî les cis k' inmèt bén d' "prinde" li solo et s' mâgriylî ces minmes la, adon k' i seront "cûts" podbon... Sav' bén cwè ? Tot conté tot rabatou, nos n' estans nén co si mâ e nosse bea payis d' Walonreye, mâgré ses brouheurs et ses crouweurs !

Paul-Henri Thomsin, foû di "Vlan avâ les voyes".)

*

Des rlomés walons.

JOSEPH ANCIAUX

Joseph Anciaux (1860-1931) fourit on priyesse catolike walon k' ovra pol ricnoxhance des droets des Noers des Estats-Unis.

I vna-st à monde a Fâ, dlé Nameur, e 1860. E 1895 il est evoye po l' Amerike, eyet bén rade il est disgosté pal manire ki les Noers amerikins sont tapés a l' abaxhe.

I saye ki les evekes catolikes fijhexhe ene sacwè po-z aidî a candjî çoula. Eyet scrire on rapoirt, e latén, k' i fjha-st imprimer a Nameur e 1903. I l' evoya-st à Vatican.

Ci côp la, les evekes des Estats Unis ont stî bén oblidijs d' mete so pî on buro po les djins d' couleur, come on djheut-st adon.

Mins l' eglijhe catolike ni prinda l' disfinse des Noers amerikins k' ene céncwantinne d' anêyes pus târd.

Po çou k' est di Djôzef Anciaux, on lyi frè payî bén tchir si rapoirt à Vatican. I n' pola mây ovrer come curé ezès Estats Unis.

Ey i passa des ans et des ans a wâler ey esse disbâtchî pâr.

I rintra el Walonreye e 1920, et mori a Arlon e 1931.

(**Pablo Sarachaga**, po Wikipedia)

*

Des chifes 2002 po vey clair e 2005 ?

ECONOMEYE WALONE : AL BOUNE U AL LAIDE ?

À moes d' mâss 2005, li senateur **Destexhe** - ki n' est nén on Walon, mâgré s' no, mins on Brusler - a prezinté a Nameur, franc come on tigneu, ene note so l' economeye Walone. Ele si lome "Walonreye: li veur so les chifes" (*Wallonie, la vérité sur les chiffres*).

Dji di "franc come on tigneu" paski l' Destexhe a fwait çoula sins dmander l' benediccion a ses boss do Pârti Liberâ (li MR). Et disdire si copleu liberâ, li minisse walon d' l' Economeye, Serge Kubla. Et rafoedi ene miete les cis ki voeynut totès rôzes et totès violetes dins les chifes di l' economeye walone. Sapinse a Destexhe 1,9 % d' crexhance po 2005, dabôrd kel Beldjike tote etire freut 2.1% c' est ene mâlediccion.

Portant, sol minme tins, les payis del viye Urope a cwénze fwaiynut fok 1,8 âcint ! Dabôrd, 1,9 âcint po Walonreye, ci n' est nén Mouze et les vâs. N' a nén la po criylî Barabasse, et dire ki ça va si mâ k' ça !

Siya, taiss !, î rva-t i Destexhe. Ca avou l' emacralante mecanike des chifes, veyanmint kel PIB di tchaeke Walon n' est ki 72,9 % do PIB di tchaeke Flamind, li trô inte les deus, so 3 ans d' tins, di 2002 a 2005, rihâsrè co di 4 âcint. Vola l' râjhonmint da nosse Destexhe.

Mâgré k' on-z a criyî herleme [fait un foin] après l'rapoirt Destexhe, gn a waire yeu d'gazitîs a bouter al tcherete da nosse senateur. On-z a purade fwait à Destexhe les protches ciddé padzo :

- di n' prezinter ki des chifes di 2002, ki les djins cnoxhnut tertos. Dabôrd k'i gn a des chifes WEPS eplaidîs e l'eriresâjhon 2004, brâmint pus noveas, et pus obdjectifs.

- Di taper crândimint sol Walonreye et ses moenneus. Po dire li veur, i hene li schatepire [jette la pierre] a tos les govienmints walons PS, Ecolo, CDH et minme ses soçons MR. Et eco : i vént fé si spitch dins l'mwaisse-veye dâs Walons (Nameur). C'est esse miete afronté, ça, valet !

- Di sohaitî k' on n' dinaxhe pus ene mastoke di subzides uropyins al Walonreye après 2006. Minme si c'est po s'bén, por leye si rescourci pus vigreuzmint, c'est des sacwès ki n' si djhèt nén dvant les djins.

- Di co vanter les Brusselwès et taper les Walons a l'abaxhe, tot djhant kel boune santé economike do Roman Payis, c'est a cåze des arivêyes di çances di Brussele. On-z a stî rcweri ki les Flaminds dijhnut parey po l'INAMI. Adon, gn a mwintes Walons k'ont yeu mâ l'cour tot-z oyant les rnâdaedjes da Destexhe.

- Ki li livret da Destexhe ni poite nén les nos des economisses ki, sapinse à senateur, l'ont coplé po toirtchî si prôze às chifes.- Di todi

rmete li Walonreye al Flande. On nos pôreut mete eto a des ôtes redjons u ptits payis d'Urope, come l'Irlande, li Daenmâtche, li Provance/Coisse d'Azur, li Scôsse, come en on studia do Buro Mac-Kinsey, dimandé e moes d'fevrî 2005 pal Redjon Walone.

Tolminme, après ene pitite samwinne, onk u deus des economisses k'ont-st aidî apontyî l'rapoirt Destexhe, ont mostré leu grognon."

Oyi, dit-st i **Georges Hübner**, on mâdjuster a HEC-ULg, nos passans on mwais cwârt d'eure el Walonreye. Nos divréns rwaitî çou k' on pinse di nozôtes âdfoû. Dji rvéns d'on raploû a Montreyâl. Li Walonreye est loukeye come èn estat avou l'secteur publike sititchî pattavâ, avou des institutions politikes a rlaye di bok, ubén avou on l'acsegnmint fwait a dobe, dins l'rantoete libe et l'rantoete di l'estat

Fâreut poleur taeyî hôt et taeyî bas dins l'fonccion publike, erva-t i. Pocwè est çk' on nelzî dmande nén do rindmint come ôte pârt ? Et les payî a l'asulon.

Li stramaedje des scoles (libe et estat), des administrâcions (RW et kiminâlté francesse) fwait k' on furlêye des çances, rén ddja k'po-z etertini des bastimints a mitan vudes. Gn a ni fripe ni frape ! Fât retrocler les scoles, et rifé ene seule administrâcion.

Kimint sins fé rire ! di lu, disfinde economicmint

l'egzistence del Redjon Walone et del Kiminâlté Francesse po on si tene payis, et ki n'ont nén ddja li minme mwaisse-veye !

Sapinse a Djôr Hübner, on mete la l'doet sol plaeece ki fwait l'pus mâ el Walonreye. Nosse payis est brâylé pâ cliyintelisse, et on tuze todi às vôtâedjes ki vnèt, estô di rwaitî lon padvant lu.

Mins, k' on va responde, rimete eshonne Redjon Walone et Kiminâlté Francesse; les scoles di l'estat avou les scoles catolikes, ça n' si pout. C'est ene utopeye !

Portant, on-z a parvinou a l'fé, nozôtes deus, l'HEC d'Lidje eyet l'dipârtumint d'economeye et d'manaedjmint di l'Univ di Lidje, recasse-t i Hübner.

Les pârtis politikes walons si metèt bén tertos eshonne cwand c'est po lûter conte les Flaminds. Dabôrd, douvént k' i n' si sârént rashonner so des grands pordjets come li rabindlaedje des deus rantoetes d'acsegnmint. Et li rmetaedje eshonne del Redjon et del Kiminâlté. C'est pol Bén da terço(te)s, la, ça.

Mins fuzioner Kiminâlté et Redjon, **ça vout dire ramoenner li culteure et l'acsegnmint a Nameur**, come des copetinces del Redjon Walone. Li Redjon Walone ki dvénrè insi li seule mwaisse del djowe. Nos estans Bén d'acoird, dowô, Monsieu Destexhe, edon Monsieu Hübner ?

(**Lucyin Mahin**, li 20 d'avri 2004.)

LES "WALLENDORF" (VIYAEDJE DES WALONS) AVÀ L' UROPE.

Foû des Almands et des Flaminds, i gn a co des Walons k'ont ebagué à Zivenbork (Transilvaneye), come mostere bén li Djhan divins ses papîs, lu k' a viké e l' veye da Ruetel-bei-Heltau (e roumin : *Roandola*), ene veye k' ouy, i gn a pus on tchéen avà les voyes. K' i gn âye la yeu des Walons, çoula s' voet d' après l' no di deus viyaedjes dilé Bistrîta : **Oberwallendorf** et **Niederwallendorf** (li Hôte-Walendoûpe eyet li Basse-Walendoûpe; e latén : *Villa Latina Superior et Inferior*).

Po dire li veur, à cmince, les djins di ces viyaedjes la dimorént divins èn ôte viyaedje, dilé Reps (e roumin : *Rupea*) à Coûtchant, k' on lomève **Wolodorf**, come mosternut les papîs et les nos d' famille des djins.

Les vîs papîs k' on-z a padvant les ouys câznut pol prumî còp des veyes tote seules à mitan do Zivenbork. Li payis k' on ndè câze n' est nén on boket do payis wice k' i gn aveut les caberdôxhes, mins copurade, il apartina à Conté d' Alba-Iulia/Weissenburg, ene veye k' a yeu brâmint des contes tîxhons. Pus lon, nos lijhans k' i gn a yeu on Walon lomé Djhan, on ptit tchesturlin k' a divnu grand mwaisse, et k' al copete do marchî, il a divnou onk des contes do payis.

Les Wallendorf sont i des viyaedjes dâs Walons ?

Si on mete sol tâve tos les viyaedjes tîxhons d' l' Urope, on voet ki 123 veyes et viyaedjes, leu no comince avou l' silabe « Wall- » et co 24 avou « Wallen- ».

Vo cial sacwants viyaedjes ki s' lomnut «Wallendorf » :

1. **Wallendorf-bei-Metz**, e francès Vallange, dilé Vitry-sur-Orne, divins l' Lorinne, e France, al nonne del Grande Dutchèye do Lussimbork. E 1035 i s' lomève Walindorp.

2. **Wallendorf**, sol rivire do Sôr, al frontire almande, divins l' depârtumint d' Bitbork, e l' Almagne.

3. **Walendorp-bei-Ochtendung**, à Xlinme sieke, c' esteut li mwaisse-veye del Éfel Coûtchantrece, e l' Almagne.

4. **Wallendorf-bei-Beilstein**, vijhén do Herborn, e l' Hesse, e l' Almagne.

5. **Wallendorf-bei-Lichte**, dilé Suhl, e l' Turindje.

6. **Wallendorf-bei-Merseburg**, e l' Sake.

7. **Wallendorf**, divins l' depârtumint do Namslau, à payis del Basse-Silezeye, e l' Almagne.

8. **Wallendorf**, divins l' depârtumint do Neyerbork (tîxhon *Niederburg*), à payis del Prûsse Levantrece.

9. **Wallendorf**, divins l' Hôte-Zipe, ouy e l' Slovaqueye, divins les Carpates do Couchant.

10. **Wallendorf**, pus târd Wohldorf (e roumin *Valeni*), sol rivire do Leblang/Lovnic, à Coûtchant d' Reps/Rupea, à Zivenbork.

11. **Wallendorf**, divins l' payis d' Nasaud (Nösnerland), à Zivenbork.

12. **Niederwallendorf** (e roumin *Valenii-de-Jos*) - li Basse-Wallendorf u "Les Walons-did-Djus" - k' est asteure on forbot di Bistrîta todi à Zivenbork.

Les dnêyes cial padzeu provnèt d' on live « **Wallonendörfer in Siebenbürgen** » da Ernst Wagner.

Adon, on voet ki les Roumins conoxhént les Walons, et s' les lomer *valleni* (pluriyal *vallean*), et viker avou zels.

Di rawete, i gn a nén seulmint les deus viyaedjes lomés *Valleni* kel Ness Wagner a trové. Al boune, dj' endè cnoxhe, mi, onk di pus.

Co ôte tchoi : i n' fât nén rovyî li veye ki s' lome **Barabant**, pask' elle a stî basteye pa des ebagants do Roman Payis.

Mâlureuzmint, à djoû d' ouy gn a pupont d' djins ki sârént câzer walon à Zivenbork u ôte pârt el' Roumaneye.

(*Djôr Sfasie, li 25 d' avri 2005.*)

Corwaitaedje d' ene paskeye do 17inme sieke.

PASKEYE SOL SIDJE ET L' DISSIDJMINT D' VIENE.

Li sidje di Viene pàs Otomans a cmincî li 12 di djulete 1683 et esse tot fwait på petaedje-evoye des Trouks li 12 di setimbe 1683.

Les Hongrwès di Transilvaneye s' avént revinté siconte di l' Impreu d' Otriche et s' batént avou les Trouks.

A pàrt ces noveas aloyîs la, les sôdârs di l' Impreu des Trouks vinént d' Etiopéye (purade li Soudan d' ouy), d' Edjipe, di Mezopotameye.

Divant d' ariver a Viene, les Trouks avént ravadjîs tote li Hongreye, copurade les vijaedjes walons k' estént a Nonne do Danube. I n' avént nén aduzé li Zivenbork (Transilvaneye), veyanmint ki ces Hongrwès la s' avént rmetou avou zels.

Di l' ôte des costés, emey les aloyîs di l' Impreu d' Otriche, gn aveut li Duk des Lorins; et li Rwè d' Pologne k' ariva al rischape li 12 di setimbe. Li rwè d' Pologne ratourna les Trouks et fourit li grand ovreu pol victwere. Si ârmêye esteut cmandêye på djenerâ Sobieski.

Li sidje di Viene a stî raconté à djoû l' djoû pa on Walon k' î esteut, et k' end a fwait ene paskeye.

Li Paskeye sol sidje et l' dissidjmint d' Viene

Li Paskeye sol sidje et l' dissidjmint d' Viene a stî scrîte e walon pa on Walon d' après Lidje, ki n' l' a nén siné, et ki raconte sipepieuzmint çou ki s' a la passé.

Elle a stî imprimêye a Viene do côp après après l' victwere, dj' ô bén, el fén d' l' anêye 1683. Eto, c' est onk des prumîs cnoxhous scrijhaedjes e walon.

Li scrijheu esteut kécfeye on moenne ki sognive les coixhîs, et fé des convoyes inte li tchamp d' batreye a l' abeye. I vout kel victwere soeye grâce à moenne Capucin Mâr d' Aviano di Vnijhe [*Venise*], ki n' a nén lâchî do priyî tot l' tins di l' essermint, po rinde do coraedje às esserés.

Tant k' a nosse fijheu d' paskeyes, dandjreus k' il a morou a Viene dins s' covint, sins mây raler e Pays d' Lidje.

Istwere do papîscrît

Li papîscrît esteut dins des vîs-papîs di l' abeye di Thorn e Limbork olandès. Li dierinne abesse esteut l' feye di l' Elijheu d' Sake, Frederik-Ågusse III, rwè del Pologne.

C' esteut ossu l' prôpe sour do duk Albert Cazimir di Sake-Teschen, gouverneu djenerâ des Bas-Payis Otrichyins. Dandjreus k' ele li tneut di l' eritaedje di s' pa, k' aveut djouwé on si grand role dins l' victwere a Viene.

Il a stî ratchté pa on rcwereu d' vîs papîs d' Perwé, et rtrouvé mon on vî-warî d' Brussele pa on mimbe del soce "Les Amis des Dialectes". Jean Haust li ratchta avou ses cwârs, et l' eplaidî dins l' prumî limero del rivowe "Les dialectes belgo-romans" e 1937.

Li walon del paskêye do sidje di Viene

1. **Accints** : Li scrijheu eploye, onk après l' ôte l' accint d' Lidje (*Otoman, kimander*) eyet l' accint d' Hesbaye (*Otomon, kimonder*).

Li **shuvion** [*la séquence*] -ion est léjhou a deus sillabes :-

Mins ces Trouks et ces eritikes

Racorént a si grands tropeas

So nosse bastion ("bastiyon") do Palâ.*

Li **Nén Durant Indicatif** Erirece (passé simpe) pluriyal est rindou pa "-int" (*il acorint*) estô di -ît (*il acorît*) come e lidjwès d' asteure.

2. **Croejhete.**

L' uzaedje do **nén** **definixhant** **prono "tertos"** ni corespond nén a l' uzaedje d' asteure (il est eployî come adjectif).-

Avou "tertotès" grandès airs

(Avou totès grandès airs).-

*Gn aveut ene téle espouvante
el veye*

*Ki ç' n' esteut k' "tertotès"
plorreyes (totès plorreyes).-*

*Dji sohaitive ki "tertos" les
croufieus (tos les croufieus),
ouxhént des rins come li Bassa
di Waradinne.**

Ridoblaedje des superlatifs.

Ca si très foû près il estént

Ki zels et nos, nos ns atrapént

*Nos haversaks avou nos pikes
(il estént si témint tot près
d' nozôtes ki...).*

L' adviebe "trè" vout dire "si",
"témint"-

Loukîz ! "trè" tant nos è touwîs

*Ki tos les dwôrs end estént
plins*

*("si" tant nos ndè touwîs ki ...;
nos ndè touwîs "témint" tant ki
...)*

Li prono "lezî" n' egzistêye
nén co. On eploye "les".

*Li mene "les" raetcha e
grognon*

*(Li mene "lezî" raetcha e
grognon).*

3. **Motlî** (vocabulaire).

Gn a eto des mots k' ont on
sins pus lâdje k' asteure, come
estale = bwès.

*Loukîz : ! i n' avént nén pus
d' keure*

*Di leu moirt ni di nos côps
d' bales*

K' adon il ouxhént stî d' estale.

Gn a totès sôre di mots so les
tecniques militaires d' adon, eyet
sol djeyografeye di l' Impire
trouk.

Grâce a nosse paskiyeu, nos
fjhans cnoxhance avou les
grands mwaissees di l' Impire
Trouk :

li Bassa [Pacha]
d' Alegzandreye,

li Bassa d' Waradinne (Oran, e
l' Aldjereye d' asteure),

li calife di Bagdet [Bagdad],

li Beyerbeyî (bey des beys,
gouverneu des gouverneus),
eyet pol cougnet,

li grand Vizir (Prumî Minisse) ki
n' ariva k' al fén do sidje, sol
kimince do moes d' setimbe.

Li scrijheu saveut dandjreus
eto l' francès, ca sacwantès
ratourneures polnut esse
riwaitêye (dedja) come des
francijhas.

Tecse del paskeye

**PASKEYE SOL SIDJE ET
L' DISSIDJMINT D' VIENE**

(A rilever : li manire di dater les
djoûs : do dozinme disk' à dijh-
ûtinme = do 12 à 18 di djulete
1683).

*"C' est po plorer do oyi dire
Di kéne môde et di kéne
manire*

*Les Trouks ont traityî les
crustins*

Disk' a Viene totâvâ li tchmin.

*Il end ont bén, a pluzieurs
feyes*

*Prin et touwé pus d' cénk cints
meyes.*

*Il ont stî batous, vos l' savoz,
Ç' a stî on mirâke, assuré !*

*Il estént troes cint cénkwante
troes meye*

*Avou les rebeles del Hongreye,
Sins les ôtes ki lzî fjhént
passaedje.*

*S' acorî i tot d' ene araedje
Ataker li Duk di Lorinne*

*Ki rescoula do costé d' Viene.
S' î djeta doze meye omes
divins*

Po rezister esconte ces tchéns,

*Ki vnît livrer troes grands
assâds*

À Forbot di Leyopôlstâ.

*Nos ndè touwîs pus d' ût meye
omes*

*E dispi di leu diè Mahom,
Di noers làron s d' Etiyopeye
D' Edjipe, di Mezopotameye.*

*Al boune verité, il estént
Ossu noer! s ki des diablotins,
Avou tertotès grandès airs
Et a des si grandès voléyes
Ki vos ouxhîz dit ene nûlêye.
Des fiers à coron, il avént
Come des prôpès linwes di
sierpint.*

Il avancént dirî des meurs.

*Loukîz: i n' avént nén pus
d' keure*

*Di leu moirt ni di nos côps
d' bales*

K' adon il ouxhént stî d' estale.

*Il avancît, so cisse nute la
Près disk' a cint et cénkwante
pas*

*Di nosse contriscâpe sins
minti.*

Adon, il î ont fwait dressî

Ut grossès pîces di leus
canons
Ki tirént so nos bastions,
So les mâjhons et so les tours;
Mây on n' a veyou si grand
rmour.

I shonnéve, al boune verité
Ki tot l' infier fouxhe distchinné.
Li pôve Viene esteut bén
malåde
Ca, po dire vrayi, les
palijhâdes,
On n' aveut nén eco planté,
Ni côper tere, ni fé spaler.
Et i gn aveut, so deus bastions
K' deus metchantès pîces di
canon,
Et ene téle espouvante el veye
Ki ç' n' esteut k' tertotès
plorreyes.

Et tos les pus hôts oficîs
Ni s' è sârént djamây ratni;
I s' ouxhént bén minme volou
rinde,
Mins i trovént bon di s' disfinde
Ca les Trouks n' ont parole ni
fwè
Nén pus kel diale, del gofe
d' infier.
Si ns priyéns Diè, djel lai
pinser !

Les Trouks avént dedja ovré
Tant k' i n' estént pus k' a troes
pas
Del contruscâpe; c' est bén
près, la.
Çoula aveut stî fwait, croeyoz
m'
Do dozinme disk' à dijh-utinme.
Li vint-ey-inme, vint deus, vint
troes
Nos djowîs les pus diales des
djeus,
Et zels et nos, k' on sâreut
dire.
Nos lzî prindîs des prijhîs
Nos è touwîs; - El fit ossu –

Ki nos hâgnîs leus tiesses al
mî
So les palijhâdes et les foirts.
Et, tertos costés, pa les moirts,
Mây n' a-dj' veyou si laid bén-
meube.

Dji sohaitive ki tos ls aveules
Ouxhént des ouys come li
Bassa
D' Alegzandreye ou Mostafa;
Et tertos les crouffieus, des rins
Come li Bassa di Waradinne.
Et tertos les pôves estropyîs
Bresses et djambes, come
Beyerbeyî;
Et totes les bâsheles des
valets
Beas come li Calife di Bagdet.

Li vint-cénkinme, vint shijh,
vint-set
K' esteut todi li moes d' djulete,
Il ouxhént prin Viene sins minti
Sel bon Diu n' î ouxhe nén aidî.
Ca si trè foû près, il estént
Ki zels et nos, nos ns atrapént
Nos haversaks avou nos pikes.
Mins ces Trouks et ces eritikes
Racorént a si grands tropeas
So nosse bastion do Palâ
K' i nos fout bon di nos rtirer;
Ma fwè, dj' î fou câzu croké.

Après côps, li mwin do Seigneur
Nos rinda on pô del vigneur.
Adon, come des sôdârd's di fier
Nos poussîs ces fureyes
d' infier.
S' è touwîs ns tant, côpant leu
tresse,
Ki mây dji n' a stî a téle fiesse;
Nos metîs les tiesses del
salåde
Al copete di ns palijhâdes.
Li vint-cénkinme, i rivnît, dai!
Si fjhî i djouwer on fornea
Dizo li ponte do Ravelin .
Ma fwè, nos palijhâdes sôtlît.
Djetît des bombes, des rodjes
bolets;

Mins nos gurnadîs, sor ma fwè
Lzî djetît deus meyé's gurnâdes
Ki payît bén nos palijhâdes.

Li trintinme djoû, sôtler i fjhî,
A l' ôte costé do Ravelin,
Co ene grande mene, les
noers lârons,
Mins ele lezî raetcha e
grognon;
Si rimplixha tos leus ovraedjes;
I rtirît on pô leu-z ataetché.
Li trinte-ey-ininme djoû, i rivnît
Pinsant prinde posse à
Ravelin;

I nos livrît troes grands assâds
Dji t' djeure; nos lzî fjhî bén do
mâ.

Loukîz ! trè tant nos è touwîs
Ki tos les dwôrs end estént
plins.

Adon, à son d' on grand
fornea,
Nos fjhîz sâtler, di ces
houlpeas
Beacôp pus hôt kel bastion.
I criyént à pus foirt "Mahon!",
Pinsant aler e Paradis
Turtos tchâssîs et tot moussîs,

Mins i rtoumént covrou di tere :
L' ôte n' estaut nén a mwetey
moirt.

L' ôte n' esteut nén blessî
beacôp;
L' ôte ritouméve li bresse à hôt.
L' ôte, les djambes, l' ôte, li cou
ou l' tiesse.

Les ôtes fjhént si trè tant
d' foice
Po s' discovri, fene verité
K' on tchén end ouxhe bén prin
pitié.

Nos djins l' fjhént télfeye ossu;
Si djel noyive, dj' âreu minti.
Ca so di-set djoûs, nos pierdîs
Pus di cwate meye omes, djel
sai bén.

L' prumî d' awousse, il ont
 ataké
 Nosse contruscâpe di cwate
 costés.
 Li deujhinme djoû, les tchéns
 malâdes
 Vinît broûler nos palijhâdes.

Li troejhinme, nos mineus nd
 ont fwait
 Sâtler pus d' cénk cints d' on
 fornea.
 Adon, del nute, vo les ci vnous
 Criyant come tertos leus
 waerous.
 Tant di gurnâdes, i nos djetît
 K' les cis k' avént l' posse
 s' ewaerît.

Li bon Diu nos rinda do cour
 Nos les tchessîs foû a leu toû
 On coronel, nos î pierdîs,
 Et zels, tos les meyeus d' leus
 djins.

On ouxhe dit kel monde
 disfinéve
 Des deus costés, come on
 tiréve
 I nos fâve, po les bén dbusker
 Turtotes nos palijhâdes broûler

Li cwatrinme, leu tere, i rlevît
 Pus hôt beacôp kel Ravelin
 L' cénkinme, shijhinme,
 setinme, ûtinme
 On s' î bateut todi di minme.
 Nos nos fjhéns toû a toû
 danser
 Mây li pus diale di dminouwer.

Il ont fwait djouwer, li nouvinme
 Ene mene ki hapa on Trouk
 minme
 L' apoirta so nosse bastion;
 Mây ni djha pus fâve ni
 tchanson.

Li dijhinme, nos avans sôrtou
 À bate li foirt des innmis.
 L' onzinme djoû, nos les
 calonîs
 Avou saze moirtîs, furieuzmint

Li dozinme, ces mâdits
 houlpeas
 Fjhît eco sâtler on fornea
 Et s' acorît i a l' assâd
 Come ene volêye di tos
 coirbâs.

Mahom cwik cwak ! Mins
 l' catozinme
 Il atakît l' Ravelin minme
 Pa dijh feyes, todi di novea
 Nos lezî svintîs on fornea.
 S' endè rversîs ns tant e fossé
 Ki tolmonde s' end ouxhe
 ewaéré.

Li cwinzinme, djâmây téle alâre
 Foice di djins k' î fjhént ene
 plaeece d' âres.

Si metît i des gabions
 Mâgré tos nos côps di canon,
 Di saetchs plîns di linne et di
 tere.

Ci fout on mirâke pa les moirts;
 Nos sôrtîs et on lzès broûla
 So on moumint, turtot çoula,
 Li vint tchessant d' ene téle
 façon

Pal grâce di Diè, ki les Mahons
 Crevént d' fougure, pierdént
 coraedje,
 Si cwitît tertos leus ovraedjes.

Après çoula, v' les ci co ene
 feye.
 Mây on n' a veyou téle
 botchreye !
 Dispu l' cwénzinme disk' à
 trintinme,
 Dji n' âreu djamây fwait
 croeyoz m'
 Si dji racontéve totafwait.
 Il ont fwait djouwer on fornea
 Avou dijh ou onze menes pol
 moens.

Nos sounîs les minmès
 tchansons
 Et tertos assâds so assâds:
 Mây gârnijhon n' ourit tand
 d' mâ !

L' prumî d' setimbe, on fjha ene
 sôrteye
 On lzî broûla di leus galreyes
 Avou tertos leus gabions.
 Adon, voci tant d' Otomans
 Acori à sucour des ôtes
 Loukîz ! Pa les tchâs d' ene
 vete vôte
 K' i shonnéve k' il aplovaxhént.
 I nos wangnît li Ravelin.

Li cwatrinme, k' il esteut bén
 târd
 I fjhît sâtler dizo l' rampârt
 Ene mene k' esteut pol moens
 ût toezes
 Et si montît, spès come ene
 brouxhe
 Tot a coir pierdou, a l' assâd.
 Nos les schovtîs di hôt e bas
 A côp di partizanes,
 d' espêyes,
 Di fâs, di pikes. Mây téle
 touwreye !

Li shijhinme, fjhît djouwer deus
 menes
 Si grandes k' i shonnéve e
 l' eure minme
 Kel monde difinaxhe di
 poussire
 Di pire, di tere et di fougure,
 S' on n' ouxhe dit, al boune
 verité,
 Ki tolmonde aléve abumer.
 Li grand Vizir minme î esteut.
 Tot èn on côp fourît si froeds
 Cwand i voeyît rafure leus djins
 Divant li grand Duk des Lorins.

Li Rwè d' Pologne, a l' ôte
 costé
 Les aveut si bén ratourné
 Tot dabôrd k' i pierdît coraedje
 Et cwitît tertos leus ovraedjes,
 Leu poure, leus bales et leus
 canons,
 Leus moirtîs, leus amonucions,
 Tintes et bagaedjes, ôr et
 ârdjint.
 Mây, on n' a veyou té butin !

L' årvey a :

DJIHAN-PÂ II.

Karol Józef Wojtya a skepyî li 18 di may 1920 a Wadowice, dilé Cracoveye, el Pologne et mori li 2 d' avri 2005 e Vatican.

Il aveut stî lomé pape li 16 d' octôbe 1978, dizo l' no di " Djihan – Pâ II " (on dit eto " Djan - Pâl II").

Djihan Pâ II fourit li pus grand voyaedjeu des pâpes di l' istwere. I fjha dipus d' 100 voyaedjes a l'etrindjir. Il a stî vnou deus côps el Walonreye.

Il a fwait ene foice po raprotchî les crustins inte di zels, mins n' a mây adiercî s' côp di s' fé priyî a Moscou. Les rapoirts avou les Ortodosses dimorént foirt froeds.

Ârvierdimint, il esteut bén veyou des Djwifs et des Muzulmans. Il a stî â Meur des Dislamintaedjes et il a stî rçû på rwê do Marok Hassan II, et eto på prezidint Palestini Yasser Arafat.

Coraedjeuzmint, i pretcha siconte des gueres, inte did zeles li cene d' Irak, tot soucant dins les idêyes do prezidint amerikin G.W. Bush, ki shuveut portant li minme voye ki lu, ârgâr del morâle (lûte siconte di l' avortumint, evnd.)

Il a stî li prumî pape k' a comprin li grand role ki les medias plént djouwer po fé li rclame do crustinnisse. On voeyeut bén k' il aveut luminme djouwé teyâte di s' djonne tins. On lyi a rprotchî si wârdiveusté dins tot çou ki rwaite li sessouwalité, et avou

ça, li lûte siconte do sida. Il a pretchî siconte del pilure et des capotes, porshuvant les idêyes do Pâpe Pâ IV. Sapinse a lu, li seul moyén acceptâve esteut di s' rastrinde !

I n' a nén bodjî d' ene faflote sol dossire do mariaedje des priyesses et di l' ordinâcion des femes. S' il a lûté siconte do comunisse et do nazisse, i n' a waire aidî les evekes d' Amerike latene siconte des gros capitalisses ki sont la les vrais innmis des crustins.

Portant uminnmint, li pus bele des djesses da Djhan Pâ II, ça a stî di pardonner â djonne Trouk k' aveut sayî del touwer. Et eto di s' escuzer po les crimes passés fwaités â no di l' Egljhe catolike.

(*Wikipedia*)

DJAN-POL II.

Vous dmandèz kî ki vut scrîre yôk sul pape Djan Pol II ki vint d' nous cwiter l' samwine k' èst ôute.

C' est ène ovradge ki m' san.ne bin délicate, ca ile suppose k' on pwate in djudmint su les accions d' èn oume, sins couniche les parfondès rêzons ki l' ont monné a adji coume il è fwêt.

Djan-Pol II n' è lêchî personne indifèrant. Lon d' la. I fât dire

k' in pontificat si long ku l' sinne, dins in monde ki n' arête nin d' boudjî, n' è nin sté d' nature a lî faciliter la bzougne.

I n' fât nin rouviyî ku l' Pape est l' dèpositêre du l' ansègnmant du Christ, cè ki l' oblidje a pourchûre ène vôte du continuwité, et k' i dot, dins l' minme timp, s' adapter âs progrès (!!! in bin grand mot) d' in monde en plinne évolucion. Mês çu monde la, loû, n' unn' è d' kère du l' anseignmant ku l' Pape est tnu du spåde a traviêrs lu monde. À contrêre, c' est putot lu matérialisse lu pus duslachî ki prime, avu, a l' arire-plan : les sous, lu plêji, lu tchèkin-pour-loû, la guêre, lu spotchadje des pôves et des ptits.

C' est dire ku la bzougne du Pape n' est nin des pus êjîtes.

Dju vus bin ku l' anseignmant du Crisse ruprèzante l' idèyal k' il avot rêvé pou l' umanité, et k' l' dot bin s' rinde conte ku bin pô srint capâbes dul réyaliser tout seûs, dul façon k' Il avot souwêté.

C' est bin pou ça k' a costé des contrintes imposées âs oumes pou-z awè leu salut, lu Signeur, pou ls aspaler, lezî apwate sa divine Mizèricôre et su pardon. C' est la l' espérance ki vint rafwarcî la fwa, l' idèye du Père ki passe duvant l' idèye du Djudge.

On dot ossi sondjî a l' èducacion k' è rcî l' Pape dins

s' djonne timp. I vint d' in payis catolike, pou cmincî, k' è soufrû lontins des guêres, du l'ocupacion et k' è subi la dominacion d' in réjime ku dj' ans yu la chance du n' nin couniche.

Lu stâradje-djus du comunisme, c' è sté, an prêmî, l'ovradje k' i dvot rêyussi, la ku tous ls ôtes avint capouné. Et il î è parvunu, sins guêre et sins dusbrôler s' payis et les ôtes k' astint dins l' cas. Dju sondje ku, vu l' influwance k' il è manifesté adon, c' ère dja assez pou-z a fwêre in grand pape.

A costé d' ça, il è sù profiter des avancîes dul comunicacion pou parcouru l' monde et prêchî partout lu racomôdadje (réconciliacion). S' i n' î è nin parvunu du côp et partout, gn è co toudi personne pou-z ôser prétande anute ku ç' k' il è fwêt du s' vicant, n' àrè nin co des consèkances dins les mwès et les anêyes ki chûvat.

A costé d' in monde ki rouspète su tout, ki vut awè ttafwêt du côp, sins s' ocuper du vèjin, nu croyèz vs nin k' i falot bin kéke pârt in arayoû [frein] pou tnu l' êkipadje su la vôte ?

Gn è yu bin chûr, kékes cayets k' on n' comprind nin co asteûre. Purdans in pô paçiance duvant d' volu dire di tote fwace k' il è oyu twârt. Pou l' Pape ki va chûre, gn è k' a souwêter k' i sùje lu mèyeu monneu possibe pou noste atéléye.

(Louis Baijot, 10/04/2005.)

LI TELESCOPE HUBBLE FIESTIXH SES 15 ANS.

Hubble, c' est on gros agayon del cogne d' ene camionete di martchandijhes ki tournike dins l' cir dispu 15 ans.

Il a ddja catourné 88.000 côps âtoû del tere, ça vout dire fé pus ki 4 miyârs di km. End a profité po-z evoyî 700.000 fotos di 22.000 ciryinnès sacwès [corps célestes].

Tos les djoûs, i nos avént des dnêyes djus di Hubble, assez po rimpli 3 DVD.

Gn a bèn 3.900 astronomes (inte di zels des Walons) k' ont ddja bouté so les dnêyes rascodowes pa Hubble. Et ces racsegnes la ont permetou di scrire 4.000 sincieus papîs.

Les grands trovas k' ont stî acertinés pa Hubble :

- ki l' univier est 13,7 miyârs d' anêyes vî.

- k' i gn a des stoeles a cawes ki si spotchnut cobén so Djupiter.

- k' i gn a bèn 20 âcint d' l' univier ki n' nos evoye nole loupire : c' est l' **Noere Matire Dirîtrinne** [Matière sombre exotique].

Li foice d' on telescope k' est foû d' l' atmosfere, c' est k' i pout ovrer 24 eures so 24. I pout eto dmorer brâmint pus lontins a lugin l' minme sacwè, tot bodjant si obdjectif afwait k' i toûne. Sol Daegn, vos n' sarîz aveur des tins d' pôze di dpus d' doze eures. E Cir, oyi.

Come di djusse, cwand gn a ene sacwè ki toûne cron, c' est

pus mâlâjhey di l' aler rfé làvâ e l' espâce ki dins l' dezert do Colorado. Mins c' est tolminme possibe, et gn a yeu deus evoyaedjes spaciâls ki les tecnicyins k' ont stî rabocté l' éndjole u mete des pus noveas apareys dissu.

Portant, li NASA n' a pupont d' cwârs a furler po Hubble eyet, e 2008, i dvreut leyî la ses hozetes. Gn a brâmint des sincieus k' endè sont fén disbâtchîs.

Li novea telescope kel divreut replacî ni serè nén presse divant 2011, al boune. Ça fwait k' i gn àrè 3 ans ki les astronomes seront sins rén. Brâmint dtrop, dijhnut i.

Elzî fâre bèn fé bon cour so mâlès djambes.

Tot ratindant, Hubble nos a bistoké avou ses dierinnès fotos, k' on pout aler vey tertos so <http://www.spacetelescope.org/projects/anniversary>.

Dit-st i l' djonnea d' cwénze ans :

Dji vos bistoke

Dji vos rastoke

Tinoz vos bèn,

Vos n' tchairoz nén.

Nos ancêtres les Gaulois...

VIZITE DO MUZÊYE DES CELES A LIBRÂMONT.

Li Muzêye di Librâmont.

La 50 ans, on-z a cmincî a foyî les tombales des Celes. Ene tombale c'est come ene grande froumijhe et ladvins gn a cwate cénk tombes. Les oxheas ont disparexhous. Et i n' dimeure... ki çou ki dmeure: des fûles [fibules] (foirt sovint), des toitches [colliers « torchés »], et padecô, ene sipeye [épée].

El Belgjike, l'Ârdene, c'est l'plaece k'i gn a l'pus di tombales celes. Ote pâr, end a câzu pont. Cwand dj' a dit k' i gn aveu pont d'oxheas dins les tombes celes, c'est po l'Ârdene, la kel tere est pus seure [sol/ acide]. Mins el France, el Tchampagne, k' on-z est sol castinne [calcaire], gn a des tombales avou des oxheas. On nd a brâmint fougni âtoû do Tchesteau [Neufchâteau], mins l'comene do Tchesteau n'a nén vlou l'Muzêye, paski ça costéve trop tchir. Et c'est Librâmont ki l'a yeu, pask' il ont metou les sôs et l'mâjhon, ki c'est l'vî presbiter. Mins asteure, il est ddja on pô stroet et on l'ragrandixhrè bérade.

Li Muzêye est moenné pa Veronique Hurt k' est mwaisse-wârdeuse. Elle a deus aidants. Di l'esté, i boutnut dins les fougnaedjes [fouilles] et, tins d' l'ivier, i rassôrèt l'Muzêye. I sont eto capâbes di rfé des fûles come les cis ki les Celes fihént. Si vos estoz saedjes, i vos ndè dinront ene come bistoke et sovni do muzêye.

Istwere & djeyografeye.

Nos nd avans bén après les Celes, k' on lome eto Gâlwès u Ancyins Bedjes, u minme Sarazins (mins ces deus mots la lomèt eto les peupes ki viként ciddé divant les Celes).

Les Celes ont pârî d' Almagne et del Swisse, pu il ont ebagué eviè l'Inglutere et l'Irlande. End a k' ont stî e l'Espagne. Il ont dischindou so Rome, il ont rdoblé les Romins deus troes côps, et il ont stî disk' al Turkeye.

On rtrove des rmanances did zels ki sont les minmes pattavâ. Et i câzént li minme lingaedje gayel k' on n' kinoxhe nén bén, ca i nel sicrijhént nén. On n' a rtrové ki deus troes cint mots k' ont stî metous dins on motî fwait pa èn ome do Tchesteau.

Al copete di leu grandeur, les Celes ocupént ene grande sitindêye di l'Urope, di Scôsse disk' al Turkeye. Sint Djerome dit kel lingaedje câzé dé Trive (asteure e l'Almagne) esteut l' minme kel ci des Galates d'Azeye Mineure (ouy dilé Ancara, el Turkeye).

Dins nosse payis, on pout dire ki les Celes estént les mwaisse di 300 a 50 divant Dj.C..

Divant et après les Celes.

Ene grosse biestreye k' a stî cossemêye avou les Asterix, c'est ki les Gâlwès fabriként

des menirs. Les menirs ont stî fwait pa des co pûs vîs Ancyins Bedjes, ki viként 5000 ans divant Dj.C..

Dins l'pus hôt plantchî do muzêye (li gurnî do curé), on vos mostere, aprume, tos les cayets k' on trove dins tere di dvant les Celes. Metans des haches di pire, des ôtès usteyes di pire et des pontes di fletches. Ces trovas la datnut di 2 a 3000 ans di dvant Dj.C..

On pô pus târd, c'est l'âdje do bronze. Gn a eto, hâynêyes, des sacwès d' bronze di ces trevéns la. Pu, après les Celes, la des agayons dâs Romins. Mins ces-la, on n' è pout waire mostrer voci, ca c'est l'Muzêye d'Ârlon ki doet espôzer les antikités rominnes. On nda tolminme metou sacwantes, po les scôlis: ene djuste [outre, jarre], kekès fûles.

Les tombales.

Cwè çki c'est ene tombale cele?

Vos avoz ene foto cial ki vént d' Bovgni. On voet on tchamp et, â coron do tchamp, on voet ene bosse come ene capixhreye di marxhâs [nid de grosse fourmi noire]: c'est l'tombale.

Tins del vizite, vos alez toltins ôre ci mot la : tombale. End a des grosses, end a des ptites. Ci n'est nén todi dins les pus grosses k' on trove li pus

d' canisteas [ustensiles]
Gâlwès.

Âdzeu del tombe, gn a sovint ene coûtche di noere tere k' i fât schover evoye. Cwand on foye djus, on trove tot d' on còp ene toitche, on colé k' esteut après l' cò do moirt (u del moite). Gn aveut eto les breslets; u des brotches k' on lome les fûles. Et gn a sovint eto des djusses (k' on lome sitûles). C' esteut po-z î mete a magnî pol moirt : des grins, del farene, del lâme. C' est des potreyes foirt bén fwaites avou toplin des fioriteures schavêyes dins l' taexhon.

La gn a ene ôte tombale k' on-z a rtruvé des trôs et des trôs did ttâtoûs. C' est des trôs des pàs k' estent plantés et ki sotnént on toetea, ene sôre di tchapistrea. Dabôrd, cisse tombe la, c' estetut come ene tchapele, on cavo k' on direut asteure. On n' ritrove nén l' toet, bén seur, poy ki c' est do bwès. Mins les arkeyolo-djisses savèt k' on-z a planté des pikets ca i trovnut des vudes trôs, mins avou ene noere poussire didins.

Çou k' on pout trover dins des tombes d'ome : des grands couteas (k' on lome eto daxhes), des lances et des pontes di fier.

Cwantes metes fond k' il eterént leus moirts ? Nén foirt fond : on mete céncwante deus metes. Cwand c' esteut on ritche, on l' eteréve avou s' tchâr. Mins, dins ces payis ci, on n' eteréve nén si tchvâ avou, come c' esteut l' cas mon les Galates.

Ki : al Pitite Louwete, on-z a trové, divant l' guere di 40 des tombales celes avou des tchârs a ene plaeece k' on lome « Tchivâfosse » (fosse âs tchvâs). Dabôrd ...

Mins l' Pitite Louwete est ddja a l' aschate di l' Ârdene, et c' est province di Nameur. Ces antikités la ont stî evoyeyes a Brussele.

A-st arivé on còp, do costé d' Sibret, et on còp do costé d' Warmich, k' on voet dins l' diele [argile, glaise] les roymints des tchârs k' ont circulé di ç' tins la.

Clasmint des tombales celes di l' Ârdene.

Les tombales celes di l' Ârdene sont rindjeyes e deus trokes : les cenes di Bijhe, do costé del Viye Sâm et les cenes di Nonne, do costé do Tchestea. Ene tombale, ça pout esse rén k' ene tombe, tote seule. Mins ça pout esse eto des vraiyes çmintires.

Gn a on tchamp, a Grafontinne, k' end a 70, di tombes. C' est l' pus grand k' on-z a dismaivyî pol djoû d' ouy. D' âbitude, c' est ene, deus, ene troejhinne, ene cwatrinne di tombes. Fât rilver ki les Celes ont todi dmoré so les hôteurs di l' Ârdene et mây dins les vâs, metans so Smwès.

Deus pratikes d' etermint ?

Po cåvler ene tombe d'ome u d' feme, on fjheut on trô, mins po ene tombe â tchârs, on ndè fjheut deus. Cwand on fougne,

on dischind avou des trouwales et des paletes. Et on voet l' trô ki s' dessene, paski c' est del frâle tere, don, âdvins. Et adon, on pout dire nouv còps so dijh: la ene tombe â tchâr.

Gn aveut deus pratikes po les moirts amon les Celes. Po cminci : l' etermint.

Eterer on moirt, c' est l' mete e tere ... dj' alève dire « tot vicant ». Et pu, padecô, on l' broûlève divant. On nd a rtruvé ene insi a Vierton (mins ci n' est ddja pus s' l' Ârdene), mins on nd a rtruvé ene eto a Sbertchamp, dilé Librâmont.

Dins les tombes di broûlaedje, on rtrouve eto, astok do potiket avou les cindes do moirt, totès sôres di canteas et d' agayons del djin.

Les ahesses k' on trove dins les tombales.

Do costé des ôrreyes, les Celes avént eto des pindants d' oraye d' ôr. On nd a rtruvé a Wibrin.

Mins li mwaisse bijou des Celes, c' est l' toitche [« torque »], ki c' est on toirtchî colés d' bronze. C' est fwait avou ene bâre di bronze toirtcheye, pu ployeye e rond.

Les omes estént eterés eto avou des bijoux come les toitches. Cial, gn a l' pus bele toitche k' a mây sitî trovêye el Walonreye. Ele provént do Sârt-dilé-Hamipré. C' est ene toitche avou on catchet. On l' trove asteure dins les lives di scole.

Sovint les breslets estént do minne estîle kel toitché. Gn aveut eto des breslets avou les ptitès boles, ki n' s' aloyént nén. Les breslets estént âjheys a trover: gn aveut k' a avirer li plaeece des pougnets do moirt.

Les fûles, c' est foirt corant. C' est des brotches ki tnèt l' coine do mantea. Les sôres di fûles va candjî avou les môdes. Dabôrd, ele vont aidî pol dataedje des tombales.

Vola ene mâjhône di ç' tins la on-z a rtruvé des cropecindes [*chenets*]. Gn aveut l' trô pol foumire rexhe (li "tchminêye"), à mitan del mâjhone. Les ahesses di mâjhone: on cramoe, des couteas avou des aneas po lzès pinde al cingue.

On z a trové eto do costé d' Witri ene trousse di twelete, avou on ptit boute-foû [*cure-dents*] po rnetyî les orayes, et ene picete po spweler [*épiler*].

Gn a eto ene troejhinme usteye k' on n' sait nén si c' est po s' grawyî les ongues u po rsaetchî evoye les tikets [*tiqûe*].

Ôte sacwè a rilever: les seyûles [*vases, "situles"*] des Celes n' ont mây pont d' manike ni d' pougneyes. Po les grosses, on s' dimande kimint çk' i les poirtént. Kécfeye k' elzès poirtént so leu tiesse, come les Afrikinnes co à djoû d' ouy.

N' alez nén croere ki, totes ces ahesses ki vos voeyoz vaici, cwand on lzès trove dins tere, ele sont si beles ki ça, da. Ele sont motoit a 500 bokets, et ostant d' xhaerbins.

Les âres [armes].

Diviè 1890-1900, on-z a rtruvé on boket d' ceke di rowe et on a tuzé k' c' esteut on bouclî. Mins, po dire li veur, ciddé e l' Ârdene, on n' a pont rtruvé d' bouclî et waire di speyes.

Voci l' pus râle cayet k' on-z a rtruvé avârci. I provént d' Warmich [*Warmifontaine*]. C' est ene sipeye.

Cwand on-z a toumé dso, on-z a prin tote li ruke di tere avou ene schoupe. I l' ont metou dins on tchena d' oizires et i l' ont ramoenné a l' ospitâ d' Libramont. Ça fwait k' les infirmires di Libramont ont veyou ariver al radio on blokea d' noere tere. Et al radio, on-z a veyou çou k' c' esteut. C' est l' tote prumire vaici e l' Ardene; on l' a bèn sognî al clinique.

C' est çou k' on lome ene « botroûle », pask' i gn a ene grosse bole à coron del pougneye. C' est co tos mots gayels, la, ça : bodé, bodou, bodet, botroûle, bodene : ça vout dire li vinte.

On-z a rtruvé ossu des ptits djavlots; on dit des djavlenes. Si vos vloz, ene djavlene, c' est on djonne di djavlot. On ndè trove sovint deus dins tchaeke tombe. Come ele sont plantêyes, fât ene miete agrandi l' trô po-z aveur li betchete.

Dins l' âdla, li guerî si doet prezinter avou ses deus lances. C' est insi dins li rlidjon cele, toti.

Li tchâr gâlwès.

Dins les tombes às tchârs, on ndè trove purade les bokets, come les wesses, ki c' est les brokes (les tchveyes) ki tnèt l' moyou a l' aessi.

Ene tombale à tchâr, c' est foirt mâlâjhey a fougner, paski gn a totès sôres di bokets d' bwès pouris et des vîs fiers erunis ki n' tinèt pus eshonne. I fât deus troes moes.

Mins cwè çk' on rtrouve do tchâr luminme ? Nén l' bwès bèn seur, k' a tot pouri. On rtrouve çou k' est d' fier, les ceques di rowes, et les ceques di moyouûs.

Li pus bele des ovraedjes do Muzêye, c' est li rifjhaedje d' on tchâr gâlwès. C' est des tchârs di guere, dowô. Gn a on moenneu d' atelêye ki tneut les rinnes et èn ôte guerî a costé ki potchive foû, pu rivni dvins. On l' sait bèn paski Cezâr endè djâze dins s' live « Li guere des Gâles ».

Il a falou des samwinnes et des rassamwinnes po rfé ci tchâr la a mzeure, come on l' a rtruvé dins l' tombale. Gn a co des sacwès so dotance come li sistinme di suspincion. Les arkeyolodjisses si margaynut fer so ces ponts la.

Li rowe, avou les ceques di bindaedje, les rais, li moyou eyet l' wesse, n' ont nén candjî dispu ç' tins la et disk' a 1960. Ces tchârs la estént dins l' tombe d' on mwaisse.

Les pîs do moirt estént metous padvant, do costé do tamon, et l' tiesse padrî, inte les deus rowes. Mins on-z a veyou eto des moirts k' estént couchîs

leu tiesse sol tamon et les pîs dé les rowes.

Les tchvâs et li haernaxhmint.

Tot prindant les mzeures, on sait dire li sôre di tchvâs k'estént atelés às tchârs. Ci n'esteut nén des grands tchvâs come asteure, mins purade des ptits tchvâs come les cis des Mongols, nén dpus d'on mete trinte hôt a leu warot.

Çou k'on-z a rtruvé avou les tchârs, c'est des pîces do haernaxhmint come les môrs, ubén les djeus [jous] k'il atelént les tchâs avou. (Gn aveut co pont d'goreas.) Les pus beas cayets, c'est des wârniteures po les tiestires k'on-z a rtruvé a Leglijhe. Il ont stî mostrés a Vnijhe e 2002, a ene espozicion. Gn a eto ene bele pîce, ki n'a mây sitî rfwaite ôte pâr ki ciddé : c'est on djeu po les tchvâs k'on-z a trové a Sbertchamp. On-z a rtruvé les fiers et on -z a rconstitouwé li pîce di bwès inte di zels.

Des ôtès sacwès ki les Celes fabriként, et k'on trove co asteure dins les botikes.

Les mousseures des Celes estént brâmint del linne. Pask' i tnént brint des berbis, et i travayént l' linne.

Les Celes fijhént del bire et del gote avou del lâme. Il estént des bons tonlîs, et des bons claptîs (fijheus d' clapes po fé les toneas).

Gn a co totes sôres di sacwès k'on cnoxhe asteure et ki rshonnut a çou k'gn aveut ddja dins les viyaedjes gâlwès: on mestî a texhe; des spingues di seurté; les usteyes po fé des toneas; ene foixhe po tonde les berbis.

Li lingaedje cele.

Gn a sacwants des mots walons ki vnèt do gayel, et k'on voet bén pocwè cial, come tchâr, tcheron, tcheryî et eto tchame (cron boket do tou d' ene rowe di bwès).

Gn a eto dins èn ôte redjisse, tos les mots fwaits a pârî do mot « coye » (couyon, couyoner), mins eto : cayô, caywea (ronde pire come ene ... coye), cawî (tourner come ene ronde pire), cayî (si siervi di s' coye), et did la « cayet » à cminçmint « vé d'on ptit gamén », pu « pitite brokete di bwès », pu, après « sacwè » k'on n' oize nén discrîre [objet, chose].

Monsieu Goebel a eployî ç' mot la co traze côps tins del vizite.

(On câzaedje di nosse mostreu, walon-câzant, **Arsinne Goebel**, avou les racsegnes radjoutêyes pàs rcâzeus d' walon k'estént la : Marie-Christine Benoit, Pierre Otjacques, Arthur Schmitz, Yves Gourdin, Henry Lepage, Bernard Louis, et pa Lucyin Mahin ki l' a riscrît et rarindjî a pârî del cassette ricopieye dâ Muzêye.)

TINTIN E WALON

Une avitur' dè Tintin en aclot

Les Berlokes del Castafiore sortiront pour fin avril, avec glossaire.

A Nivelles, une berloke, c'est une breloque en aclot, le wallon parlé à Nivelles. C'est le terme qui a été choisi pour désigner avec ironie les bijoux de la Castafiore, cette merveilleuse histoire de Tintin qui se voit ainsi, après le picard de Tournai et le gaumais, adaptée dans un nouveau dialecte de nos régions.

L'initiative en revient à **Marc Chapelle**, un tintinophile soutenu par l'asbl PromoNivel qui a souhaité que cette édition sorte sous forme d'un véritable collection.

Pour les amateurs, signalons que Casterman étudie pour l'instant des éditions régionales en wallon d'Ottignies, de Charleroi ou de Liège, ou en flamand ostendais, anversois ou limbourgeois. Et, pour octobre, de Tintin au Tibet en mongol !

Jacques Werner a dispu lonmint tuzé a on Tintin e rfondou. Mins i fât cossemer l'idêye emey les djins d' Casterman.

Botanike: ene plante et on live.

LI DJNIESSE ÀS SPENES.

Li djniese às spenes, c' est ene sôre di djniese avou des picas, foirt râle el Walonreye, mins corante so les payis ki rwaitnut l' Oceyan Atlantike (Burtaegne, Akitinne e France).

Elle a des djaenès fleurs, ki florixhnut do moes d' fevrî à moes d' may.

Ele pout esse replantêye dins les cortis, et so les mitans d' otovoye, so les hourêyes des tchmins d' fier.

Les grinnes sont do pwezon.

So no e sincieus latén, c' est *Ulex europaeus*, del famile des pâwionacêyes.

Ene legumineuse u pâwionacêye, c' est ene plante d' èn ôre tot seu, k' est capâbe, pa ses raecinêyes di s' nourri a pârti di l' azote di l' air. Eto, ele va esse ritche e proteyenes, et va aritchi l' tere e nitrodjinne. C' est des plantes k' ont à pus sovint des foyes foirt cotaeyeyes, et des fleurs come des pâwions.

Li djniese às spenes ni doet nén esse kimxhî avou l' pondante djniese (*Genista anglica*).

Plaeces k' ele crexhe el nateure el Walonreye.

Sol *Calistinne* et ôte pârt el Fâmene.

Li Calistinne est ene binde di tere a calistinne (croyixheuse tere), metowe come on bôrlet a l' aschate bijhrece di l' Ârdene

et del Tieraxhe, tot s' asployant sol Fagne u sol Fâmene, di Chimai a Aiwêye.

Tot do long d' Mouze, dilé Hu.

râlmint sol Basse-Ârdene, et dins les Ârdenes franceses.

foirt râlmint el Hôte-Ârdene.

Joseph Bastin dit ki ci n' est nén ene plante do payis. Mins end a cwand minme trové èn egzimplaire po mete e si yerbî. I l' a codou e 1899 sol viye voye di Stâvleu a Francortchamp.

Li djniese às spenes, sabaye si c' est ene sôre apoirtêye, u k' a todi crexhou el walonreye ?

Jean Leurquin & Marie-Thérèse Romain, deus botanisses do payis d' Welin, si dmandnut bén si li djniese às spenes, c' est ene sôre apoirtêye, u k' a todi crexhou el Walonreye

On-z a vlou kel djniese às spenes âye sitî apoirtêye el Walonreye po wârni les hourêyes do tchmin d' fier. On dit co k' ele s' âreut risincî a pârti di l' amagnî des biesses. On-z a minme shoflé ki ci sereut les sôdârd burtons k' end ârênt semé hâre et hote, cwand i vnênt viziter les çmintires burtons d' Maissin. Mins ci n' est nén possible, ca Djôzef Bastin end a trové e 1899.

Les vîs nos walons "brûke" et "vegnea", ramexhnés a Hu pa

Boxus, mostrèt kel plante egzistêve Bén el Walonreye, dispu kel walon egzistêye (1000 ans).

Li mot "brûke" est dandjreus ene disfondowe di "broexhe" ("brouche, breusse"), paski ces plantes la siervênt a fé des schovletes.

Li mot "vegnea", c' est on raptitxhaedje do mot "vegnon", èn ôte no del pondante djniese [*genêt d'Angleterre*].

Ça s' pout Bén kel brûke soeye ene plante di rmanance d' on tins k' i fjheut meyeu k' ouy so les cresteas d' Mouze ey el Fâmene. Di ç' tins la, on-z î ahivêve del vegne (disk' al fén del Moyinådje).

(*Dossire enondêye pa Jean Leurquin & Marie-Thérèse Romain*)

« Au temps des jardins d'antan »

C' est on bea live avou totes les plantes des cortis, k' a stî scrît pa **Angèle Lovinfosse**.

Gn a eto les nos e walon, ramexhnés dins les motîs classikes do payis d' Lidje (Haust, J. Bastin), mins eto do costé d' Tchâlerwè, pal voye da Louis Marcelle, Emile Lempereur Maurice Vray et Danielle Trempont.

Vos l' ploz aveur tot scrijhant al sicrijheuse : Cheneux, 16, 4987 La Gleize; 080/78.60.86

a.decheneux@swing.be.

Walonreye / Pititès eterprijhes / Pinteure.

LI GALREYE DEL LEUVE

ene galreye di pinteure a Lovteamont (Louftémont).

Li no d' el Galreye del Leuve (e francès "La Louve"), vént di Lovteamont, so plaeece "Louftémont", li mont å lovtea [*Louveteau-mont*]. C' est on viyaedje do ban d' Faiviè [*Fauvillers*], et li spot des djins did la, c' est "les leus".

C' est ene wadjeure, u puvite ene biestreye, ki d' fé ene galreye d' ârt dins on ptit viyaedje, câhi on hamtea, come Louftémont, minme s' i gn a l' otorote tot près, et k' el Walonreye, on n' est cwand minme mây bén lon d' on "gros bork". Nozôtes, c' est Arlon et Lussimbork.

Po vni d' Nameur, Lidje, Metz, evnd., c' est pus lon, mins les amateurs d' ârt î acournut voltî, paski c' est des araedjîs après les ouves d' ârt.

Nos avans adjinçné pus d' 50 espôzicions. Gn a yu des mostras lomés " di prestijhe " avou des ouves di des grands mwaisse (Picasso, Miro, Dali, Masson, Man Ray, Fautrier, Bellmer, Magritte, Rembrandt, Goya, et co bén ds ôtes)

Gn a yeu eto des håynaedjes di tâvleas di des ârtisses d' avârci : Jamsin (Mont), Seret (Derbu), Poleart (El Lovire), do Taeye et Dewanckel (Brussele), Dubrunfaut (Antweon / Antoing), Varlez (Lidje), Louis Louis et Delsaut (Tchâlerwè), Ciparisse (Nameur).

Des ôtes côps, ci fourit des pondeus vinous d' foû-payis : Aîni (Pays Basse francès),

Fradet Mounier (Paris), Dilworth (Inglutere), Kovalchuk (Oucrinne), Galina et Alexandrov (Russeye), Zamora (Espagne/Casteye), Damkroger (Almagne/Berlin), Couraillon et Albertelli (Paris). El galreye va eto dins les Fôres d' ârt eternâcionâles : Gand, Lussimbork, Strasbourg et Miami, et ça, ça costêye tchir. Fât payî les avions, les camionetes, les poirts, les assurances, les stands, li publicité. Metans, po Miami, el Galreye del Leuve, c' esteut l' seule del Beldjike. A Strasbourg, nos esténs avou onk di Lidje et rén d' ôte.

So les pancâtes di rclame, c' est bén mârké, " la Louve, Louftémont, Wallonie". Ås USA, dj' aveu scrî "Walony", et vos m' poloz croere, ça n' a sbaré nouk, sâf sacwants "Bruslers" ki passént.

El mestî d' galreyisse est foirt hodant et scrandixhant. I fât ene peclêye di sôs, gn a des masses di courreyes, et des eguegues di totes les cognes.

Fât eto sovint regler les rujhes di sacwants ârtisses, ki dijhnut k' i n' sont nén valorijhîs assez; des afwaires d' "ego", endo ! Avou zels, fât sayî d' todi aveur ene pîce po mete å trô. C' est on mestî et on comiece. Mins on handele on pô

speciâl, pask' i fât vinde del culteure, di l' animâcion et del creyacion culturele, et padecô des istweres a vey avou des pus viyès ouves (des Rembrandt, Goya, Rops).

Gn a des djins ki m' dijhnut : "A verat ! ki c' est clapant, vosse mestî !" (El dijhèt pus sovint e francès "Oh que c' est passionnant!").

Awè ! mins c' est come tos les mestîs : fât ovrer tofer. Et todi boute, et todi boute !

(*Guy Denis, li 3 d' avri 2005.*)

